

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid – MANNOVÁ, Elena (Eds.). „,ZABRÁNIŤ BAHNU MORÁLNEHO ROZKLADU“ *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava: Veda, 2020, 535 s. ISBN 978-80-224-1858-4.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.3.10>

V monografii slovenské historičky a historici prinášajú dlho očakávaného kompetentného sprievodcu niekoľkými storočiami organizácie sociálnej ochrany detí na území Uhorska. Dielo šestnásťčlenného autorského tímu pod koncepčným vedením Ingrid Kušnirákovej a Eleny Mannovej, s najväčším autorským podielom prvej zostavovateľky, ktorá sa podpísala pod päť kapitol, možno odporúčať ako základnú literatúru pre viacero spoločenskovedných a humanitných disciplín. Kniha im neprináša len poznatky o rôznych protoformách sociálnej ochrany, ale aj možnosť skúmať súvislosti zdĺhavého vývoja politik, ktoré vyzdvihujú nárok každého dieťaťa na sociálnu ochranu a podporu individuálneho rozvoja.

Kniha je zostavená zo siedmich častí. Prvá časť *Osirelé deti v európskej spoločnosti* obsahuje jednu kapitolu, ktorej autorom je Ján Golián. Cieľom kapitoly je načrtnúť situáciu v časti európskych krajín (Francúzsko, Česko) v obdobiach, keď sa „pomoc opusteným a biednym“ stávala do určitej – a nerovnakej – miery vecou verejného záujmu. Formulácie o záväzkoch voči opusteným či osirelým deťom sa niekde stávali súčasťou národnej legislatívy, inde si starosť o deti bez rodiny „*medzi sebou posúvali úrady obcí, okresov a súdnych inšancií*“. Táto kapitola nie je jediná, ktorá obohacuje skúmanie situácie v Uhorsku o komparatívny moment vďaka znalosti právnych a inštitucionálnych riešení v iných častiach monarchie. Viaceré kapitoly, osobitne tie, ktorých autorkou je Ingrid Kušniráková, venujú veľkú pozornosť spôsobu prenosu pedagogických modelov, zahraničným inšpiráciám inštitucionálnych riešení či individuálnym zápasom s verejnou mienkou a rigidnosťou tradičných politických riešení.

Druhú časť knihy *Starostlivosť o siroty a ochrana sirotského majetku* otvára kapitola Ingrid Kušnirákovej *Legislatívna ochrana majetkových práv osirelých detí (od vydania Tripartita do polovice 19. storočia)*. Autorka analyzuje Werbóciho obyčajové právo, ktoré stáročia formovalo právne vedomie Uhorska a pravidlá ochrany majetku a poručníctva urodzených, meštianskych a poddanských sirôt, ako aj úpravy, ku ktorým sa odhodlala Mária Terézia s cieľom posilniť kontrolu nad konaním poručníkov vo veci spravovania sirotského majetku, a neskôr aj nad vzdelávaním osirelých detí. Mocenské postavenie poručníkov a rukojemníctvo dievčat v majetkových otázkach plasticke

približuje kapitola Diany Duchoňovej *Ochrana sirôt a ich majetku v aristokratickom prostredí*. Na konkrétnych príkladoch urodzených sirôt ukazuje zápasy o poručníctvo ako zápasy o nekontrolovanú moc nad životmi sirôt a ich majetkom. Prípadovou štúdiou na tému ochrany majetku sirôt je aj štúdia Ivony Kollárovej *Problémy a pozadie verejnej správy sirotského majetku v druhej polovici 18. storočia*. Autorka skúma spravovanie sirotského majetku sirotskými pokladnicami v Prešporku a v Spišskej stolici. Fungovanie sirotského úradu rekonštruuje podobne ako iní výskumníci zo sťažností, sporov a záznamov o porušovaní nariadení a protizákonných postupov. Skúma tiež efekty snáh panovníkov o usmerňovanie a kontrolu činnosti sirotských úradov a zdokonaľovanie legislatívnych nástrojov možnej ochrany zraniteľných skupín.

Z materiálov konkrétnych sporov a súdnych rozhodnutí fungovanie sirotských úradov, ktoré spravovali majetok poddanských sirôt, rekonštruujú ďalšie dve prípadové štúdie. Ivana Červenková rekonštruuje pravidlá hospodárenia s majetkom sirôt a záväzky poručníkov a nájomcov na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín a pozornosť venuje aj osobitným systémom ochrany pozostalých členov rôznych profesných skupín. Štúdia Mariána Liščáka, ktorá sa zameriava na panstvá Strečno a Teplička, prináša podobne živý obraz udalostí okolo zisťovania a spravovania majetku konkrétnych sirôt v dobových zákonných rámcoch.

V tretej časti monografie *Ústavná starostlivosť o osirelé, odložené a opustené deti v Uhorsku* dominujú tri rozsiahle štúdie Ingrid Kušnierárovej. V prvej z nich – *Vznik a rozvoj ústavnej starostlivosti o osirelé deti v druhej polovici 18. storočia* – autorka okrem iného ukazuje súvislosť existujúcich nariadení s dobovými pedagogickými predstavami. Osobitnú pozornosť venuje dielu Johanna Heinricha Gottloba a Josepha Sonnenfelsa, ktorý bol obhajcom pestúnskej starostlivosti a nariadení, ktoré zaväzovali obce postarať sa na vlastné náklady o osirelé, opustené, odložené alebo zanedbávané deti. Ukazuje ako laxné dodržiavanie tohto záväzku vyvolávalo potrebu zakladať nálezince a sirotince a ako sa v pripravovanom reformnom programe, ktorý mal zvýšiť konkurencieschopnosť a obranyschopnosť Habsburskej monarchie, spájala podpora ústavnej starostlivosti o siroty s podporou rozvoja manufaktúrnej výroby a využívaním detskej práce. Autorka tu tiež skúma ideové základy obratu štátnej politiky smerom k väčšej podpore detí. Mapuje prenos ideí merkantilizmu a systematizovanie kameralistického myslenia, ktoré v populačnom raste videlo zdroj štátneho bohatstva a podnietilo panovníkov k reformným krokom. Rekonštruje súvislosti, ktoré neskôr viedli k čiastočnej premene sirotinca na výchovno-vzdelávaciu inštitúciu.

Autorka približuje normatív vypracovaný Františkom Balassom, radcom Márie Terézie, ktorý sa na niekoľko desaťročí stal základným rámcem pôsobenia sirotincov v Uhorsku, vrátane kritérií pre prijímanie detí do sirotincov, ktoré boli z dnešného pohľadu značne exkluzivistické. Letmo sa dotýka aj súvislostí úpadku záujmu panovníkov o koncepcné budovanie a riadenie chudobinskej starostlivosti.

Analýzu politických štátoprávnych rozhodnutí dopĺňa Kušnieráková v nasledujúcej kapitole tejto časti prípadovými štúdiami fungovania súkromných katolíckych sirotincov v Kőszegu, Šoproni a v Žiline. Skúma ich štatúty, ktoré boli vypracované v intenciách Balassovho všeobecného normatívu a akceptovali všetky jeho základné princípy, pod-

mienky prijímania detí, ako aj vonkajšie podnety pre zakladanie sirotincov, ako napr. epidémie cholery.

V ďalšej kapitole sa autorkina analytická pozornosť presúva do druhej polovice 19. storočia, keď sa zásadným spôsobom menili právne rámce starostlivosti o sociálne odkázaných. Kušniráková skúma právne normy aj ich východiskové etické princípy a ukazuje ich stabilitu v krajine, kde prevažovala decentralizácia pomoci a podpory odkázaným osobám no bez kontroly a ani úpravy, ako má táto pomoc vyzerat' a očakávanie dobročinnosti cirkví, spolkov alebo jednotlivcov. V tomto období sa aj v Uhorsku začalo diskutovať o kladoch a záporoch ústavnej alebo pestúnskej starostlivosti o osirelé deti. Autorka odkrýva, ako do debaty (a zákonných rozhodnutí a predpisov) vstupovali a navzájom sa prelínali, ale aj blokovali humanitárne, kultúrno, konfesijnálne i nacionálne záujmy a ciele.

Šírka aspektov sociálnej ochrany osirelých a opustených detí, ktorú táto kapitola pokrýva, je značná. Autorka mapuje podmienky a podnety vytvárania poisťovníckych systémov pre určité povolania, ktoré inak boli málo atraktívne, no najmä približuje aj počiatky ústavnej starostlivosti o odložené, opustené a zanedbávané deti, ktoré do tohto obdobia neboli predmetom štátneho/verejného záujmu. Pozornosť venuje úsiliu a dielu medicínskeho štatistika a pediatra Móra Szalárdyho, ktoré podnietilo aktivity na ich záchranu a zaopatrenie. Dielo Szalárdyho, ktorý sa zaslúžil o lepšiu starostlivosti aj o dojčatá vo všeobecnosti a uvedomovanie dôležitosti puta medzi matkou a dieťaťom, by sa malo stať súčasťou poznávania vývoja systému sociálnej starostlivosti o deti na našom území. V autorkinom zábere sú aj aktivity spolkov, ktoré podnecovali záujem spoločnosti o zaopatrenie odložených detí, a tiež argumentácie, ktoré prispeli k politickému prehodnoteniu existujúcich, zväčša represívnych opatrení. Je iste zaujímavé, že rozoberané typy argumentov sa dodnes objavujú v debatách o návrhoch noviel sociálnej ochrany detí.

Autorka skúma diskusiu okolo zámeru ministerstva vnútra (1885) riešiť problém úmrtnosti odložených dojíciat zriadením centrálného nálezinca v hlavnom meste. Aj s pomocou analýzy dobovej tlače plasticky vykresľuje dovtedajšie neľudské organizačné zaobchádzanie s týmito deťmi. Autorka tu približuje vznik a fungovanie ústavných inštitúcií, ktoré mali byť protiváhou zle regulovanej a zlyhávajúcej pestúnskej opatery, vrátane domova záchranu v Bächtelene. Ten zriadil Aladár Molnár, významná autorita v oblasti výchovy a vzdelávania ohrozených detí a nasledovník diela švajčiarskeho pedagóga a reformátora vzdelávania Johanna Pestalozziho, ktorý zriadoval ústavné zariadenia polorodinného typu a detské kolónie, ktoré boli predobrazom aj nášho detského mestečka v Zlatovciach.

Komplikácie, ktoré v Uhorsku spôsobovalo miešanie nacionálnych otázok do reforiem starostlivosti o siroty a „opustené deti“ skúma Gabriela Dudeková-Kováčová v kapitole *Úskalia reformy starostlivosti o siroty a „opustené deti“ v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia*. Autorka mapuje predhistóriu a históriu preberania verejnej zodpovednosti za starostlivosť o deti v núdzi a analyzuje novú legislatívu a jej reflexiu v dobovom, ale aj neskoršom odbornom diskurze. Úvodzovkami v názve kapitoly signalizuje, že definícia opustených detí bola najspornejšou stránkou legislatívy, ktorá zaväzovala uhorský štát poskytovať podporu sociálne odkázaným deťom. Na rozdiel od našej staršej historiografie, ktorá zúžila jej hodnotenie len na maďarizačné efekty záko-

nom umožnenej praxe odoberania detí z materiálne deprivovaného prostredia aj žijúcim rodičom, Dudeková-Kováčová upozorňuje na jej pozitíva pri riešení problému vysokej úmrtnosti dojčiat a detí v Uhorsku a prikláňa sa k názoru, že ide o prvý systematickejší krok budovania sociálneho štátu v Uhorsku. Na druhej strane uznáva, že prax zámerného premiestňovania detí na výchovu do iných regiónov, ktorá sa opierala o kameralistické rezíduum idey zdravého roľníckeho života, viedla k spretrhaniu ich väzieb so širším rodinným a lokálnym spoločenstvom a aj s materinským jazykom.

Autorka si všíma aj nové povinnosti obcí a zmeny v poručníckej starostlivosti po zrušení poddanstva a rovnako aj ekonomické problémy, ktoré spôsobovalo veľkorysé nastavenie záväzkov štátu. Dotýka sa aj neformálnej starostlivosti o siroty, ktorej morálnou oporou bol (a je) inštitút krstných rodičov.

Dudeková -Kováčová podrobne rozoberá ideológiu ozdravnej sily poľnohospodárstva, ktorej proponentom bol predovšetkým P. Ruffý a bola podložená umiestňovaním „opustených“ detí na vidiek. Analyzuje dobové diskusie a argumentácie o reforme, ponúka podrobné štatistické údaje o sieti detských azylov a detských kolónií a približuje ich organizačnú štruktúru i pravidlá. Vďaka jej analýze vidíme, že vtedajší model a navrhnuté pravidlá i kontrolné mechanizmy svojimi nárokmi na širšiu podpornú infraštruktúru v niečom dokonca predbiehajú aj dnešné pravidlá a predpisy spojené s deinštitucionalizáciou ústavnej starostlivosti, profesionálnymi rodinami a pestúnskou starostlivosťou. Táto ich náročnosť a nesplniteľnosť v daných podmienkach (dostupnosť vzdelávania, zdravotnej starostlivosti a pod.) objasňuje, prečo sa inštitút rodinných kolónií na území Slovenska neujal.

Kapitola *Ústavná starostlivosť o odkázané deti po vzniku ČSR* od Ingrid Kušnierárovej patrí skôr do šiestej časti knihy, keďže sa zaoberá obdobím po vzniku ČSR. Ukazuje, že vytvorený systém sa na Slovensku zachoval v nezmenenej podobe a nepodarilo sa ho ani rozšíriť. Spory o kladoch a záporoch ústavnej či pestúnskej starostlivosti pokračovali veľmi intenzívne aj v medzivojnovom období. Venuje sa podmienkam pre zverenie dieťaťa do pestúnskej starostlivosti, ako boli manželský alebo vdovský stav, dobrý zdravotný stav, mravná a morálna bezúhonnosť.

Štvrtá časť knihy obsahuje prípadové štúdie vybraných uhorských sirotincov: Štefan Gaučík plasticky približuje vývoj, poslanie, pravidlá prijímania detí do Sirotinca Štefánie v dnešnej Bratislave, jeho denný režim, financovanie a aktivity osobností, ktoré sa zaslúžili o jeho vybudovanie. Silvia Pavlíková sa venuje sirotincu Dobročinného ženského spolku a spolku Biely kríž v Rimavskej Sobotě. Alica Kurhajcová podáva detailný obraz života detí v Gizelinom robotníckom sirotinci, ktorý bol zriadený v roku 1873 na Lupčianskom hrade a Peter Macho približuje ustanovenie a fungovanie evanjelického sirotinca v Modre, ktorý bol prvou (a jedinou) slovenskou odpoveďou na maďarizačné efekty novej legislatívy starostlivosti o deti v Uhorsku.

Piata časť knihy približuje stav a podmienky súkromnej dobročinnosti v druhej polovici 19. storočia. Kapitola nazvanou *„Liečba rakoviny morálneho rozvratu“ a záchrana najzraniteľnejších. Spolky a starostlivosť o siroty na území Slovenska v 19. storočí* ju otvára Elena Mannová. Na pozadí existujúcich schém svojpomocnej starostlivosti o vdovy a siroty približuje ekonomické, organizačné i ďalšie aspekty sú-

kromných iniciatív na poli dobročinnosti. Kapitola informuje o možnostiach a limitoch zdroja výskumu spolkovej činnosti.

Mozaikový obraz životných príbehov sirôt z rodín národovcov prináša Daniela Kodajová. Jej štúdia dokumentuje veľkú rôznorodosť zaobchádzania so sirotami v náhradných rodinách, v ktorej nemožno nájsť spoločný kultúrny vzor. Kompaktnejší obraz sústredený len na dobročinnosť manželského páru Andrásyovcov ponúka Silvia Lörinčíková. Rekapituluje ich bezhraničné – najmä v zmysle šírky záberu, ale aj v štedrosti – dobročinné pôsobenie a zaujíma sa tiež o udržiavanie pamäte na tieto neobyčajné osobnosti v rôznych končinách bývalej monarchie, vrátane mesta Rožňavy.

Šiestu časť knihy *Nové formy starostlivosti o sociálne odkázané deti v medzivojnovom období* tvorí jediná kapitola. Jej autorky, právne historičky Miriam Laclavíková a Adriana Švecová, sa venujú právnemu a organizačnému rámcu činnosti spolko Okresnej pečlivosti o mládež v medzivojnovom období na Slovensku. Na rozdiel od väčšiny kapitol monografie, ktoré rozbor právnych a organizačných rámcov dopĺňajú štatistickými údajmi, prípadne približujú úsilie politických a ďalších aktérov o ich presadenie, sa táto kapitola venuje len ideovým zámerom a ich legislatívnemu a organizačnému zhmotneniu. Podmienky fungovania týchto inštitúcií, ako aj ich reálne efekty zostávajú mimo jej záujmu.

Aj poslednú časť monografie *Siroty v literatúre* tvorí jedna kapitola. Literárna historička Dana Hučková v nej skúma uchopenie témy siroty v slovenskej aj svetovej literatúre. Analyzuje stálosť archetypu obrazu siroty a okrem iného ukazuje zaužívaný prenos „etymológie sirotstva“ na obraz slovenského ľudu či širšie slovenského národa.

V závere monografie Ingrid Kušniráková hutne rekapituluje motívy foriem pomoci odkázaným deťom v Uhorsku, ktoré pretrvali stáročia ako sociálne konzervatívny princíp, konfesijné záujmy či ochrana verejného poriadku, ku ktorým sa v 19. storočí pridala podpora populačného rastu a posilňovanie národa. Okrem identifikácie stability princípov ako posudzovanie a rozdeľovanie ľudí na hodných a nehodných podpory, na našich a cudzích a nazeranie na chudobu ako na ohrozenie verejného poriadku, ktoré bránili a dodnes bránia univerzálnejšiemu prístupu k ochrane znevýhodnených detí, je hlavným prínosom monografie celostný, integrovaný prístup k skúmaniu, ktorý prepája právne, ekonomické, organizačné, ideové a kultúrne analýzy inštitúcií ochrany osirelých detí a/alebo ich majetku. Tento prístup a tiež uplatňované komparatívne hľadisko možno vyzdvihnúť ako nasledoviahodný vzor pre viaceré spoločenské vedy. Veľmi cenné je objasňovanie rozdielov v organizácii ochrany osirelých detí v predlitavskej a zalitavskej časti Habsburskej monarchie. Interdisciplinárne metodologicky inšpiratívne je aj skúmanie právnych a organizačných rámcov cez súdne spory a sťažnosti a tiež, a to osobitne, pozornosť autoriek a autorov ku kultúrnemu transferu a okolnostiam presadzovania nových, humanistických prístupov, vrátane pozornosti k úsiliu a dielu osobností, ktoré sa o to zaslúžili.

V bohatých poznatkoch, ktoré táto monografia prináša o vývoji, či skôr stáročnej stagnácii sociálnej ochrany detí v Uhorsku, predsa len nachádzam určitú medzeru. Autorky akosi samozrejme predpokladajú, ale neanalyzujú, súvislosti medzi dobovými náboženskými doktrínami a konzervatívnym princípom, že dieťa má byť pripravované na život v súlade so spoločenským statusom rodičov a že nemanželské, choré a postih-

nuté deti nemajú nárok na rovnocennú ochranu. Čitateľovi, ktorý sa zaujíma o vývoj humanistických ideí a je poučený o prínose kresťanského náboženstva k univerzálnemu chápaniu ľudských práv, v monografii chýba objasnenie ideí, ktorými cirkev a ňou posväcovaná štátna moc v danom historickom období zdôvodňovali odmietanie pomoci časti ľudských bytostí a niektoré neľudské praktiky, ako napr. detská práca.

Nad touto výhradou však vysoko prevažuje poznávací prínos tejto monografie, ktorá by sa mala stať ťažiskovou literatúrou pre študentov a bádateľov viacerých spoločensko-vedných a humanitných disciplín, ktoré sa zaujímajú o vývoj systému sociálnej ochrany na našom území, ale aj všeobecnejšie o podmienky a procesy spoločenskej zmeny.

Zuzana Kusá
(*Sociologický ústav SAV, Bratislava*)